

DIALOGIK NUTQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN SAVOL-JAVOBLI MASHG'ULOTLARNING AHAMIYATI

Boymurodova Sarvinoz Saparali qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Dialogik nutq jamiyatda muomala va muloqotning eng tabiiy va keng tarqalgan shakli hisoblanadi. O'quvchilarning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli ishtirok etishlari, bilim va ko'nikmalarini amaliyotda samarali qo'llay olishlari ko'p jihatdan ular egallagan dialogik nutq ko'nikmalariga borib taqaladi. O'qituvchilar uchun ham, zamonaviy ta'lim muassasalari uchun ham og'zaki muloqotning dialogik shakllarini rivojlantirish asosiy maqsadlardan biri bo'lib hisoblanadi. Dialogik nutqni muhokama va mashg'ulotlarda faol qo'llash orqali o'quvchilar so'zlashishda ishtirok etish, savollarga javob topish, o'z fikrlarini aniq ifodalash va muloqot chog'ida to'g'ri yo'l topish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Aynan savol-javobli mashg'ulotlar dialogik nutq ko'nikmalarini mustahkamlovchi eng muhim amaliy usullardan biri bo'lib, uning pedagogik ahamiyati beqiyosdir.*

Kalit so'zlar: *dialogik nutq, savol-javobli mashg'ulot, muomala, muloqot, pedagogika, nutqiy ko'nikma, ta'lim, interfaol usul.*

Dialogik nutq ko'nikmalarini shakllantirish – shaxsiy va ijtimoiy taraqqiyot uchun va, umuman, inson nutqiy salohiyatining yuksalishi uchun zarur omillardandir. Nutq o'rgatish sohasida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, dialogik muloqot vositasida o'quvchilar nafaqat xotiradan so'z aytishga, balki mantiqiy tahlilga, mustaqil fikrli savollar tug'dirishga va hayotiy vaziyatlarga ergashgan holda javob bera olishga o'rganadilar. Dialogik nutq orqali inson muloqotga kirishadi, shaxsaro va jamiyat bilan bog'liq bo'lgan o'zaro aloqalar mustahkamlanadi. Shuningdek, dunyoni anglash va atrof-muhit bilan integratsiyalash funksiyasi ham dialogik nutqqa xosdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda dialogik nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun avvalo muloqotga, fikr almashishga, jamoada ishlashga imkon beruvchi pedagogik sharoitlarni yaratish muhim. Savol-javobli mashg'ulotlar bevosita shu maqsadda yo'naltirilib, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Savollar hilma-hil, ijtimoiy va ahloqiy hayotga bog'lanib borgan sari, o'quvchining nutqiy faoliyatida ham tub o'zgarish yuz beradi. Savol-javobli mashg'ulotlar orqali har bir o'quvchi muloqot jarayonida o'zini erkin ifoda etish, savol berish, javob qaytarish, bahslashish, ishonch bilan o'z fikrini himoya qilish kabi kompetensiyaga ega bo'lib boradi. Bu jarayon davomida bolaning hayotiy tajribasi ortadi, dunyoqarashi kengayadi, o'ziga xos tahlil va baholash faoliyatiga zamin yaratiladi [1].

Dialogik nutq muloqotga asoslanadi. Mazkur jarayon ko‘pincha ikki yoki bir nechta shaxs ishtirokida yuz beruvchi, savol va javobdan tashkil topadigan tabiiy nutqiy faoliyat turidir. Dialogik nutq bolani jamiyatga kirisha olish, fikrini erkin bayon qilish, o‘zini boshqalar oldida ishonch bilan tutish, muomala madaniyatini puxta o‘rganishda katta ahamiyat kasb etadi. Bunday muloqotlar jarayonida pedagogning o‘rni, uning savolni to‘g‘ri bera olishi, o‘quvchini nutqiy faoliyatga jalb qilishdagi salohiyati ajralmas ahamiyatga ega. Savol-javobli mashg‘ulotlarning mantiqli tashkil qilinishi natijasida o‘quvchilar biror mavzu yuzasidan erkin muloqotda bo‘lish, o‘z fikri va javobini aniq asoslash, muayyan vaziyatda so‘z tanlash va undan foydalana bilish ko‘nikmasini shakllantiradilar. Savol-javobda bolalar muloqotning eng muhim jihatlarini, ya‘ni tinglash, so‘zga javob qaytarish, savollarning ma‘nosi va mohiyatini aniqlash, yordamchi va muhim bo‘laklarni ajratish, gap tashlash va gap olish vositalarini puxta o‘zlashtirib boradilar. Ayniqsa, savol-javobli mashg‘ulotlarda guruhlariga bo‘lib ishlash, juftliklarda fikr almashish, rolli o‘yinlar uyushtirish natijasida dialogik nutq ko‘nikmalari rivojlana boradi. Savol-javobli mashg‘ulotlarni tashkil etishda o‘qituvchi har bir o‘quvchi faol ishtirok eta oladigan sharoitni yaratishi, har bir savolga muvofiq individual yoki guruhli yondashuvdan foydalanishi muhim. Bu orqali o‘quvchilar o‘zaro fikr tanlash, muqobil javoblarni muhokama qilish, bir-biriga murojaat yo‘llash va fikr bildirishda ko‘proq faol ishtirok etadilar. Savol-javob orqali yondashuv asosida bolalarning so‘z tanlash, nutqini aniq va ta‘sirli qilish, o‘z fikrini qisqa va ravon ifodalash imkoniyati ortadi. Savol-javobli mashg‘ulotlarni har qanday darsning mazmuniga mos tarzda o‘tkazish mumkin. Maqsad — mavzuni chuqurroq o‘zlashtirish, bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, nutqiy faollik, ijodiy mulohaza va erkin bahslashish malakalarini rivojlantirish. Ta‘limda savol-javobli mashg‘ulotlarning metodik asoslari e‘tibordan chetda qolmasligi shart, sababi bu usul bir tomonlama emas, ikki tomonlama o‘zaro almashinuv, ya‘ni faol ishtirok asosida shakllanadi. Dialogik nutqda bolaning rol o‘ynashi, ya‘ni bahslash olishi, savol berishi, muqobil javob izlashga bo‘lgan harakati hozirjahonlik ko‘nikmalarining shakllanishiga olib keladi. Natijada o‘quvchilar mustaqil, faol, erkin nutqiy ishtirokchilar bo‘lib yetishadilar [2].

Savol-javobli mashg‘ulotlarni amalga oshirishning samarali yo‘llari bor. Darslar davomida muayyan mavzudagi savollar asosida dialog tashkil etiladi. O‘quvchilar savollarga javob topishga, kerakli ma‘lumotlarni so‘zlab berishga, o‘z mulohazalarini mantiqiy ifodalashga harakat qiladilar. Turli interfaol usullardan, jumladan, “aql charxi”, “savol-javob zanjiri”, “guruh savollari”, “tashabbuskorlar bahsi”, “pozitsiyali savollar” kabi mashg‘ulotlardan foydalangan holda, o‘quvchilar qiziqish va faollik bilan muloqotga kirishadilar. Savol-javobli mashg‘ulotlar davomida har bir o‘quvchi o‘qituvchi, guruhdosh yoki sinfdoshlari bilan muloqot qiladi, javob topishga harakat qiladi va ifoda qulayligini

oshirib boradi. Dialogik nutqda asosiy rolni savol va unga beriladigan javob tashkil etadi. Savol muloqotga turtki sifatida xizmat qilsa, javob fikrning aniqlik, mantiqiylik va mazmunan boylik jihatini belgilaydi. Dialogik nutqni savol-javobli mashg'ulotlar asosida rivojlantirish jarayonida o'qituvchi har bir situatsiyani pedagogik yondashuv asosida boshqaradi. Savollarning xilma-xil turlari — ochiq, yopiq, testli, mantiqiy, deduktiv, ko'rsatuvchi, baholovchi savollar — muloqot jarayonini yanada jonli va semantik jihatdan boy qiladi. O'quvchilar savol berish va javob qaytarishda o'z nuqtayi nazarini ochiq bayon etish, faktlarni o'rinli taqqoslash, baholash, tengdoshlari bilan bahslashish orqali dialogik nutqini rivojlantiradilar [3].

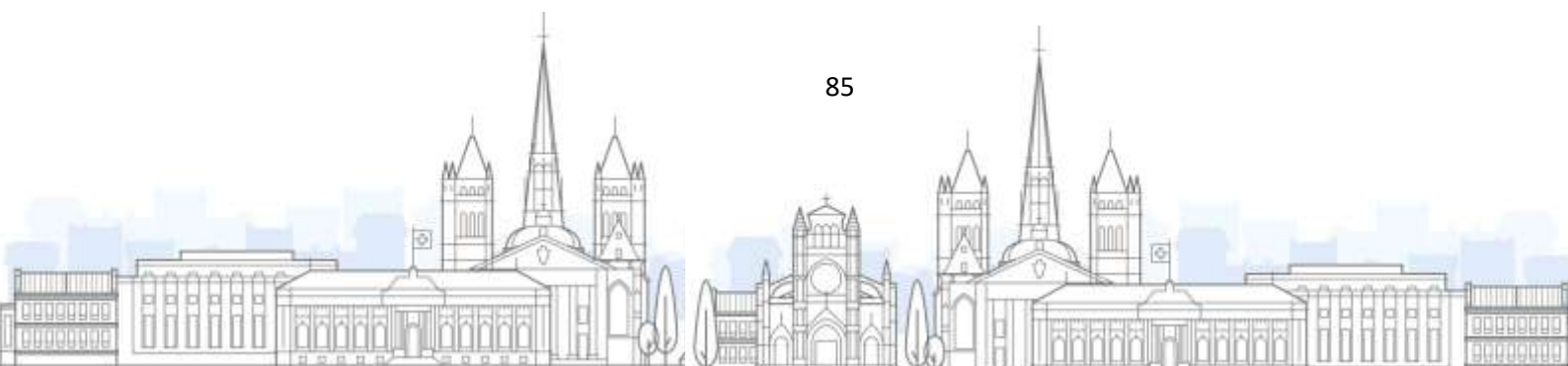
O'quvchilar ongida nutqiy muloqotning asosiy vositasi sifatida savol-javobli mashg'ulotlarning ahamiyati chuqur singdiriladi. Bu orqali bolalar mustaqil aqliy faoliyatga, turli muqobil yechimlarni tahlilga, o'z nuqtayi nazarini isbotlab berishga o'rgatiladi. Dialogik nutq doirasida savol va javoblar muayyan kontekstda, ijtimoiy va hayotiy muammolar eksenida, har bir ishtirokchining faolligi va pozitsiyasi asosida yuzaga keladi. Savol-javob orqali muloqotning intihosiy, interfaol, erkin va ishonchli muhiti shakllanadi. Shu tarzda o'quvchilar ham muloqot, ham muammoli vaziyatlardan chiqish, muqobil fikrlarni tahlil qilish, oqil va lo'nda fikr aytish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Dialogik nutqda savol berish va unga javob qaytarish – bu hayotiy tajribaga sayqal beruvchi muhim muloqot vositasidir. O'quvchilar dars va kundalik hayotda muloqotning bu turini faol o'zlashtirib boradilar. Savol-javobli mashg'ulotlarda ularning e'tiborini vaqt va joy omillariga, muloqot davomiyligiga, ishtirokchilarning bir-biriga hurmat va tushuncha bilan yondashishiga qaratadi. Savollar orqali o'quvchi yangi ma'lumotlarni izlash, bildirish, mantiqiy taqqoslash, yangi fikrlar yaratish, o'z-o'zini muhokama qilishga o'rganadi. Javob orqali esa o'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash, mustaqil baho berish va muloqotda faollik ko'rsatishga intiladi. Dialogik nutqda savol va javobning mantiqiyliigi, aniqligi va mazmunli ifodalangan bo'lishi vazifani muvoffaqiyatli bajarishga sabab bo'ladi. O'qituvchi savollarda mavzularni murakkablik darajasi bo'yicha ketma-ketlikda joylaydi, o'quvchini o'z fikri bilan ishtirok etishga rag'batlantiradi, har bir savolga javobni kerakli aniqlik va ifoda bilan olishga yordam beradi. Bu narsa o'quvchilar nutqini boyitish, mantiqiy va aniq so'zlash, mustaqil nutqiy tafakkurga ega bo'lishi uchun imkoniyat yuzaga keltiradi. Darslarda savol-javobli mashg'ulotlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda o'quvchining shaxsiy faolligi, tashabbusi, erkin fikrlash va so'z aytish layoqati ustuvor bo'ladi. Savol-javobli mashg'ulotlarda bir tomonlama muloqot emas, balki ikki va uch tomonlama dialoglar rivojlantiriladi. O'quvchilar o'zaro fikr almashish, hamfikr bo'lish, muqalba bahslashish, turli nuqtayi nazarlarni o'rganish va baholashda yetuk malakaga ega bo'ladilar. Savol-javobli mashg'ulotlar bolalarda, eng avvalo, psixologik to'siqlarni yengib, nutqiy muloqotga kirishish, o'z fikrini ochiq ifoda etish, iroda va qat'iyat bilan

javob berish, nutqning axloqiy, axborotli hamda hissiy omillarini boshqarishga yordam beradi [4].

Dialogik nutq shakllari va savol-javobli mashg'ulotlarning yana bir muhim jihati – bolalarni muloqotda diqqatli tinglash, sabr bilan kutish, savollar mohiyatini idrok etish, qisqacha, aniq va lo'nda javob qaytarishga o'rgatadi. Bu sifatlar bolaning hayotda faol, barakali va muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Muloqot jarayonida bolalar gapirish, savol va javoblar almashinuvini, so'z tanlash va o'zaro bahslashishni, murakkab va murakkabroq savollar orqali fikr yuritish, fikr almashish va yangilik yaratish ko'nikmasini rivojlantira boradilar. Dialogik nutq va savol-javobli mashg'ulotlarning yana bir pedagogik ahamiyati shundaki, bolada muloqotda ishtirok etish, o'z so'zi uchun mas'uliyatni his qilish, to'g'ri axloqiy mezonlarni egallash, insonlar bilan hamkorlikda ishlash, har xil nuqtayi nazarni tan olish, vaziyatdan to'g'ri chiqish, so'z tanlashda ehtiyotkorlik va o'z fikriga sodiqlik sifatlarini o'zlashtiriladi. Bu esa, o'z navbatida, bolaning ruhiy, axloqiy va ijtimoiy kamolotiga asos bo'lib xizmat qiladi. Savol-javobli mashg'ulotlarni dialogik nutq rivojida samarali joriy etish, darslarni qiziqarli, interfaol va dinamik tashkil qilish, o'tilayotgan mavzuni bolalar ongida mustahkamlash, ularni hayotiy muammolar, kundalik faoliyat, madaniy va ijtimoiy masalalarni muhokama qilish darajasiga olib chiqadi. Darslar davomida o'quvchilarning nutqiy faolligi, tashabbusi va savol-javoblarda ishtiroki qanchalik ko'p bo'lsa, ular shunchalik ma'naviy, ijtimoiy va shaxsiy jihatdan yetuk bo'lib boradilar. Savol-javobli mashg'ulotlarning dialogik nutq rivojiga ta'siri faqatgina til va nutqga emas, balki ijtimoiy hayotga, odamlar orasida mustahkam munosabat va hamjihatlik shakllanishiga ham xizmat qiladi [5].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, dialogik nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda savol-javobli mashg'ulotlarning ahamiyati nihoyatda yuqoridir. Aynan ushbu mashg'ulotlar orqali o'quvchilar mustaqil, faol, ravon va aniq nutq sohibi bo'ladilar; tinglash, fikr aytish, tahlil qilish, bahslashish, boshqalarning fikrini tushunish va muqobil nuqtayi nazarni e'tiborga olish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Savol-javobli mashg'ulotlar bolani nutqiy, axloqiy, ahloqiy va ijtimoiy jihatdan maktab va hayot uchun tayyorlaydi. Shu bois, dialogik nutqni shakllantirishda, savol-javobli mashg'ulotlarning pedagogik ahamiyati, ularni darslarda keng qo'llash va bu asosda bolalarda zamon talablari darajasida nutqiy salohiyat shakllantirish hayotiy mazmunga ega, ta'lim jarayonining asosiy ustunlaridan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Normurodov A. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – Toshkent: Muharrir, 2022.
2. Jo‘raev S. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
3. Karimova D. O‘zbek tilida muloqot va nutq madaniyati. – Samarqand, 2021.
4. Xushvaqtova N. Nutq o‘stirishning samarali metodlari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
5. Karimov S. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Sharq, 2016.
6. Kattabekova Z. O‘zbek tilshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
7. Tavakkalova S. Nutq madaniyati va uning zamonaviy yo‘nalishlari. – Toshkent: TDIU, 2012.
8. Tojiev O. O‘zbek tili va nutq madaniyati. – Toshkent: Akadernashr, 2019.

